

Nyelv- és őstörténet

Nyelv- és őstörténet

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2022

ÁDÁM, L. (2022): *Nyelv- és őstörténet*. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

Szomszédság, komaság, nem atyafiság (szólás).

Tartalom

NYELV- ÉS ÓSTÖRTÉNET	9
HALOTTI BESZÉD	9
FEHERUURU REA MENEH HODU UTU REA	9
NYELVI KAPCSOLATOK	10
NÉP ÉS NYELV NEM AZONOS	11
A NYELVNEK EREDETE, A NÉPNEK EREDETEI VANNAK	12
A SZENT MÓDSZER	13
Az alapnyelv előállítása	13
A nyelvős	15
Nyelvrokonság vagy nyelvhasznosság?	15
Ellenségünk a valóság	16
SANEUNOS, A SZKÍTA	17
ÜGYEK, AZ ÜGYEKEZŐ	19
ÉSZAKIAK ÉS PUSZTALAKÓK	20
Északiak	20
Pusztalakók	22
Honszerzés	25
FORRÁSOK	39

Nyelv- és őstörténet

Alább következő eszmefuttatásaink, vizsgálódásaink tárgya a magyar nyelv, az uráli, avagy finnugor nyelvhasznosság, valamint a magyar őstörténet.

Halotti beszéd

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. ýfa pur ef chomuv uogmuc.

Látjuk – biza, por és hamu vagyunk –, és úgy gondoljuk, a *Halotti beszédet* egy magyarul nem, vagy nem jól beszélő egyházi személy jegyezte le latinosan. A feljegyzést temetéseken segédeszköz gyanánt használták.

Hasonló módszerrel él a hazai, az angol nyelvben kevésbé járatos zenészek egyike-másika is. Hallása szerint leírja magyarul: „Áj látv jú, máj bébi” (Szeretlek, babám). A feljegyzést előadóestjein segédeszköz gyanánt használja. S ha nem vész el a papírlap kézen-közön, néhány száz év múlva esetleg becses nyelvemlék – *Sermon about love* (Szerelmi beszéd) – lesz belőle. Angol nyelvészek osztatlan örömére.

Az Úr jeles szolgálainak nem állott rendelkezésére egységes szabályozás, magyar betűkészlet, átírási útmutató. Így aztán ki-ki hallása és legjobb tudása szerint – itt-ott a helyes kiejtés érzékeltetésére néhány saját találmányú jelet alkalmazva –, a latin ábécé betűivel igyekezett rögzíteni a magyar szavakat. Nyelvészeink osztatlan örömére.

Feheruaru rea meneh hodu utu rea

Hajdanában, amikor még így beszélt a magyar ember...

Nyelvészeink szerint a tövéghangzó, a szótó végéhez illesztett magánhangzó – csakúgy, mint a finnek nyelvében, pl. *kala, käsi, silmä* (hal, kéz, szem) – a magyarban is megvolt egykoron (KISS és PUSZTAI 2003).

Ha nem akarjuk a magyarázatot mindenokvetlen északi felebarátaink háza táján keresgélni, másféle megoldást is találhatunk.

Nyelvemlékeink között szótó végéhez illesztett magánhangzó csakis névszók esetében fordul elő – ott sem általános érvénnyel, s főleg nem következetesen –, igék között nem. Nem tudunk idézni például *ásu* (ás) alakban leírt szót.

Latin átírásban, úgy tűnik, egy időben jelölni igyekeztek a magyar névszókat. Így váltak el egymástól, félig-meddig szükségszerűen, az összetett szavak elemei, illetve a ragok, és lettek névutók (hadútra: had-u út-u reá). Mivel a ma-

gyarban – eltérően a latintól (-us, -a, -um) – nincsenek nyelvtani nemek, elegendőnek látszott egyetlen betűt a jelölésre használni. Szükség esetén a névszóhoz, a kiejtés megkönnyítése végett (pl. Den-t-u, Eune-d-u), segédhangzóval toldották hozzá a jelölést.

Fehérvárra menő hadútra. Hajdanában alighanem így beszélt a magyar ember.

Nyelvi kapcsolatok

A magyar és az urálinak (finnugornak) nevezett nyelvek közötti kapcsolat – mondják jeles nyelvészeink – régebbi, mint a magyar–törökös viszony. Ez is erősíti az állítást, miszerint a magyar és az urálinak mondott nyelvek (származás szerint) rokonok.

Török eredetű szavaink (kb. 350-400 szó) a fejlett állattenyésztéssel és földműveléssel (ekés gabonatermelés, kertkultúra, szőlőtermelés) való megismerkedésről tanúskodnak. Ez török hatásra ment végbe a magyarság körében. A török szavak jelentésükkel is bizonyítják, hogy későbbiek, mint a finnugor eredetű magyar szavak, mert azok a halászatra, vadászatra és gyűjtögetésre utalnak. Török eredetű nyelvtani elemek a magyarban lényegében nincsenek, míg finnugor eredetű bőven van. Vagyis a török hatásról vallott tudományos vélemény erősíti azt, hogy a magyar nyelv nem a török, hanem a finnugor nyelvek közé tartozik (KLIMA 2018).

Először is, kétségeink vannak török eredetűnek mondott szavainkkal kapcsolatban. Mi bizonyítja e kifejezések török eredetét (e helyen: kölcsönzött mivoltukat)? Az ezzel kapcsolatos kijelentések bizonyos mértékben valószínűk, ám éppúgy ellenőrizhetetlenek, mint a finnugor (e helyen: származás szerinti) eredetre vonatkozó kinyilatkoztatások.

Másodszor pedig, a halászatra, vadászatra, gyűjtögetésre, egyebekre utaló kifejezések, valóban, korábbi nyelvi kapcsolatot *sejtetnek*, a származás szerinti rokonságról viszont éppúgy nem mondanak semmit, mint pl. a szőlőművelésre vonatkozó szavak.

A származás szerinti rokonságot, fájdalom, az sem bizonyítja, ha a szabályosnak mondott hangmegfelelések kimutathatók a nyelv feltételezhetően legősibb elemeinek rétegében, pl. a számnevek és névmások körében (lásd FEJES 2010).

A török eredetű nyelvtani elemek szerepét stb., s az eltérő véleményeket (pl. VÁMBÉRY 1870, 1882, 1914) nyelvészeink nem tartják megfontolásra érdemesnek. Mi több, jelentőségüket igyekeznek kisebbiteni, próbálják őket értéküktől megfosztani.

A mennyiben kiemeltük – sőt a mennyire e tanulmány szűk határai között lehetséges volt, – azt hiszszük: be is bizonyítottuk –, hogy a magyar nyelv hangrendszere és alaktana túlnyomólag sem finn-ugor sem török-tatár nyelvjellem nyomait nem viseli, – ellenben a szókincs a rokonság nagyobb fokozatával a török nyelv felé hajlik: a magyar nyelv kettős vagy vegyüléki jellemét annyiban kétségtelenné tettük, hogy – bár az egyes részek kvalitására és kvantitására vonatkozó vitatásoknak korán sincs vége szakítva – e kérdés fő lényege fölött nem lehet polemizálni (VÁMBÉRY 1882).

Nyelvünk – mondja VÁMBÉRY – alapvonásait tekintve nem uráli (finn-ugor), és nem is altaji (török-tatár) jellegű, szóképzését tekintve azonban a török nyelvekhez áll közelebb. Állításai nagyjából a megvizsgált nyelvek hasonlóságán alapulnak, ellenőrizhetők.

Nép és nyelv nem azonos

Pontosabban fogalmazva, nem azonos elbírálás alá esik e kettő.

Nyelvészeink körében – különböző megfogalmazásban – mostanság a címben foglalt sarkigazság a leginkább felkapott kijelentés.

Habár akadtak ellenvélemények, nyelvészeink többsége korábban úgy nyilatkozott, hogy nép és nyelvének őstörténete egymástól nem választható el. Szerintük nem csupán az urálinak (finnugornak) nevezett nyelvek, hanem beszélőik is egységet alkottak valaha.

A rokonság legfontosabb ismervéneke ugyanis a nyelveket tartották, s abban is megegyeztek a kutatók, hogy a rokon nyelvek valamilyen nagyjából még egységes ősnyelvre mennek vissza, amelyet a még szintén többé-kevésbé egységes ősnép beszélt (FODOR 2009).

Mióta az örökléstan kutatói kimutatták és hirdetik, hogy a magyarok, illetve finnugor felebarátaink népessége örökletes vonások tekintetében nemigen hajaz egymásra, a címben megfogalmazott kinyilatkoztatás nem hiányozhat jószerevel egyetlen, a kérdéssel kapcsolatos értekezésből sem.

A magyar nyelvnek, és ezzel együtt a magyar népnek az őstörténete nem keverhető össze tehát az uráli/finnugor vagy az ugor nyelvek és népek őstörténetével (KERESZTES és CSÚCS 2006).

... nem mi vagyunk finnugor eredetűek, hanem a nyelvünk (KLIMA 2018).

Amikor a nyelvek rokonságáról beszélünk, az első és legfontosabb feladatunk annak tudatosítása, hogy nép és nyelv nem azonos (MATICSÁK 2018b).

Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a nyelvrokonság és a néprokonság nem ugyanaz (PUSZTAY 2020).

Úgy tűnik, az újabb eredmények ismeretében jeleseink megváltoztatták álláspontjukat, legalábbis a néperedettel kapcsolatban. De miért kell a korábbival ellentétes álláspont élharcosának szerepében feltűnniük? Miért van szükségük önigazolásra?

A hunfalvystának nincs rálátása saját viselkedésére. Kénytelen – magát elboldítva – elferdíteni a valóságot, más célt, okot vagy értelmet tulajdonítani cselekedeteinek, hogy ne kelljen szembenéznie gyarlóságával. Ő ugyanis, hite szerint, tévedhetetlen.

A nyelvnek eredete van, a népnek eredetei

Ezt állítja, másokkal egyetértésben, egyik jeles finnugor nyelvészünk (MATICSÁK 2018b).

Szakembereink nyelvünk szókincsének egy részét uráli, más részét germán, iráni, szláv, török stb. eredetűnek tartják, és vannak ismeretlen eredetűnek minősített szavaink is jócskán (ZAIČZ 2021). Ám ha így van – amennyire tudjuk, nem változott ezzel kapcsolatban nyelvészeink álláspontja –, nem csupán a népnek, de a nyelvnek is lehet sokféle összetevője. Ha úgy tetszik, sokféle eredete. Mi több, bizonyítás nélkül, pusztán tapasztalati alapon is belátható, valamennyi nyelv sokgyökerű.

A finnugor gyökér megkülönböztetett figyelemnek örvend, és mindent maga alá rendel, a magyar nyelv más nyelvekből származó elemei pedig – mint olyan zavaró tényezők, amelyek csorbát ejthetnek a rendszer különben olyan szép egyértelműségén – valahogy úgy tűnek fel, mint amelyek netalán veszélyeztethetnék nyelvünk tiszta finnugorságát és a finnugor nyelvtudomány végső győzelmét (SZILÁGYI 1999).

Ha nyelvünk származását aszerint ítéljük meg, milyen gyökökre vezethető vissza szótöveinek többsége, akkor a magyar nem uráli, altaji, indoeurópai stb., hanem ismeretlen eredetű, rokontalan nyelv (BUVÁRI 2020).

A szent módszer

Nyelvészeink – korábban (ÁDÁM 2021a) szóltunk róla – mai, élő nyelvekből próbálnak következtetéseket levonni a hajdanvolt, több ezer évvel ezelőtti, teljességgel ismeretlen nyelvállapotokra vonatkozóan, és következtetéseiket tekintik a (származás szerinti) nyelvrokonság bizonyítékának.

Tekintsük át még egyszer, tételesen, miről is beszélünk.

– Nyelvszeink mai, élő nyelvekből, egy általuk megfelelőnek vélt módszerrel, előállítanak (kikövetkeztetnek, megszerkesztenek) egy adathalmazt, melyet itt *kikövetkeztetett alapnyelvnek* nevezünk. Nyelvszeink állításai, ténykedései e pontig tételről tételre ellenőrizhetők. A továbbiakban azonban már semmi módon.

– Feltételezik, vagyis bizonyítás nélkül állítják, hogy a *kikövetkeztetett alapnyelv* valamilyen (meg nem határozott) mértékben egyezik egy másik adathalmazzal, a *feltételezett alapnyelvvél*. Egy olyan nyelvösszel, melyről nyelvemlékek híján semmit sem tudunk, szakembereink azonban feltételezik, hogy egykor létezett. (Léteznie kellett, hiszen azt feltételezik, hogy a *kikövetkeztetett alapnyelv* tartalmaz belőle elemeket...)

– Végül pedig feltételezéseiket, illetve ezekre alapozott következtetéseiket a magyar és az urálinak nevezett nyelvek közös eredetének bizonyítékaként kezelik.

Az alapnyelv előállítása

Első lépésben mai, élő nyelvekből – bonyolult, kivételektől sem mentes szabályok szerint – „rekonstruálnak” (kikövetkeztetnek, szerkesztenek) egy „alapnyelvet”. KLIMA (1991) szerint 660 magyar szónak van egy vagy több urálinak nevezett nyelvben párhuzama, figyelembe véve a bizonytalanak minősített megfeleléseket is. Ennyi tehát az alapnyelvinek mondott szavak száma.

Bizonyos hangok bizonyos helyzetekben többé-kevésbé szabályszerűen változnak meg rokon nyelvekben, mondják nyelvészeink (pl. MATICSÁK 2018b). (Talán üdvösebb lenne ekként fogalmazni: különböző nyelveket akkor tekintünk rokonoknak, ha bizonyos hangok bizonyos helyzetekben többé-kevésbé szabályszerűen felelnek meg egymásnak.) Felebarátaink szerint egyebek között e változások szabályosnak mondott rendszere tanúsítja az urálinak minősített nyelvek (származás szerinti) rokonságát.

Ezek, az egész alapszókincset átható szabályszerűségek nem írhatók a véletlen számlájára, csak a közös eredetből vezethetők le (MATICSAK 2018b).

Ha nem a véletlen, akkor mi az oka a hangváltozásoknak? A közös eredet aligha. Vélhetően a mondanivaló megfogalmazásával van itt baj (jeleseink a szabályosnak minősített hangváltozásokat tekintik a közös származás bizonyítékának): „... csak a közös eredet bizonyágai lehetnek.” Ám kérdésünkre, mitől változnak a hangok, így sem kapunk magyarázatot.

Nos, szerintünk a hangok – többé-kevésbé szabályszerűen – leginkább nyelvek közötti kapcsolatok, csereüzletek során változnak.

Ha például a kínai ki akar mondani vagy át akar írni egy idegen szót, az általa nem ismert hangokat kénytelen saját nyelve hangkészletének hasonló elemeivel helyettesíteni.

Minden hosszabb idegen kifejezést szótagokra, illetve hangokra szabdal, és rendszeren az egy szótagú szavakat is, ha több mássalhangzóval bírnak, illetve mássalhangzóval végződnek. A szó vagy szótag végi mássalhangzót, egymást követő mássalhangzók közül az egyiket, illetve az utolsó szótagot azonban el is hagyhatja stb. S korlátozott szó-, illetve hangkészlete okán egyéb ferdtésekre is rászorul.

A latin *crux* szót a kínai a következőképpen bontja elemeire: *k-ru-sz*. Majd kiválasztja nyelvének szókészletéből a hallása stb. szerint leginkább megfelelőnek tartott egytagú szavakat: *ku-lu-szu*. Kötik nyelvének szabályai, ám a rendelkezésre álló szókészletből többféleképpen választhat; egy szó átírására többféle megoldást is találhat. Felebarátunk például 26 *l* hanggal kezdődő kínai szó közül választhat: *la, laj, lan, lang, lao, lej, leng, li, lia, liang, liao, lie, lien, lin, ling, liu, lo, lou, lö, lu, luan, lun, lung, lü, lüan, lüe*. Ezek közül egy bizonyos helyre észszerű szempontok szerint nyilván csak egy-kettő illeszthető.

A nyelvében nem létező *r* hangzót a kínai rendszeren *l* hanggal kezdődő egytagú kifejezéssel írja át. Az *f* hangot *b* vagy *p* hanggal kezdődő egytagú szóval és így tovább. Csak ekként tudja ezeket „átvenni”.

E bizonyos valószínűséggel érvényesülő szabályszerűségek sem írhatók a véletlen számlájára, ám nem a közös nyelveredetből („rokonságból”) vezethetők le, hanem a különböző nyelvek eltérő hang- és szókészletéből, szabályrendszeréből stb. következnek. Más szóval a szabályosnak mondott hangváltozások – újabban „szabályos, tendenciaszerű hangváltozások” (KISS és PUSZTAI 2003) – nyelvek közötti kölcsönhatásokkal is magyarázhatók.

Kivételek pedig elsősorban azért léteznek, mert az igen szövevényes és bizonyos mértékben hajlékony nyelvi szabályok – s számos más, előre meg nem határozható lehetőség – miatt elkerülhetetlenek kisebb-nagyobb eltérések a „szabványtól”. Vannak egyedi esetek jócskán, melyek nem igazodnak a rendhez.

Idegenek szavait az átvevők úgy honosítják, hogy a számukra ismeretlen hangzókat felcserélik saját nyelvük hangkészletének hasonló elemeivel. S egyekben is igyekeznek idegenek szavait a maguk hallásához, szavaihoz, nyelvük szabályaihoz (mi több, kényelmükhöz) igazítani. Ekként lesz például a *crux* szóból a magyarban *kereszt*.

A nyelvős

A kikövetkeztetett alapnyelvről felteszik, hogy bizonyos (meg nem határozott) mértékben egyezik egy feltételezett közös nyelvőssel. A kikövetkeztetett alapnyelv megszerkesztése – a rendszeresnek és egyedül üdvözítőnek mondott hangmegfelelések módszerével* – bizonyítja, hogy a feltételezett közös nyelvős létezett. Legalábbis nyelvészeink szerint.

Csakhogy az alapnyelv megszerkesztése – bármilyen módszerrel – nem bizonyítja a nyelvős létezését, illetve a magyar és az urálinak mondott nyelvek közös eredetét.

A közös származás bizonyítéka az volna, ha jeles nyelvészeink felmutatnának öt-hatezer éves nyelvemlékeket, melyek igazolják feltételezéseiket. Egyebek között a legfontosabbat, nevezetesen hogy a kikövetkeztetett alapnyelv egykori megfelelője, a közös nyelvős (a feltételezett alapnyelv) egykor valóságosan is létezett.

Nyelvrokonság vagy nyelvhasonlóság?

A mai, élő nyelvek összehasonlítása – „szabályosnak és tendenciaszerűnek” minősített hangmegfelelések keresgélésével vagy bármilyen más módszerrel – csupán hasonlóságuk mértékének kimutatására használható, eredetük kiderítésére teljességgel alkalmatlan. Mert bármilyen módszerrel szerkesztünk közös alapnyelvet, nem tudjuk ellenőrizni, hogy ezen „alapnyelv” valóban egyezik-e egy hajdan beszélt nyelvvel, jelesül a feltételezett alapnyelvvel. Ebből következik, hogy bármilyen osztályozás és ábrázolás (családfa) az érintett nyelvek hasonlóságának mértékét tükrözi, származásukról semmi bizonyosat nem mond.

* Ellenőrizhetetlen állítások igazolására egyedül üdvözítő módszert *x*-féleképpen választhatunk; *x* helyére bármilyen pozitív egész számot állíthatunk.

Csak akkor tudnánk – elvben, a fogalmak pontos meghatározása után – bármilyen nyelv eredetét megállapítani, ha minden elemének sorsát képesek lennénk végigkövetni gyökeréig. Ám erre alkalmasint csak akkor leszünk képesek, ha az időutazás a gyakorlatban is alkalmazható eljárássá válik.

A nyelvész még csak kísérletet sem eszelhet ki, mellyel igazolhatná feltételezéseit. Mondjuk megismétli a Teremtést; megjelenik a tagolt beszéd s alakot ölt az Ósnyelv; megépül a Torony Sineár földjén; Urunk alászáll, és tesz róla, hogy ne értse meg egymást finn és magyar; s végül kialakul – a várakozással ellentétben – mindenekelőtt szkíta, finnségi és indoeurópa elemek összeötvöződéséből a mordvin... Nyelvészünk ezek után egyetlen észszerű következtetésre juthat: *Természet Ősanyánk feslett életű.*

Teljességgel mindegy tehát, mit állítunk nyelvünk atyafiságával kapcsolatban, mert nincsen lehetőségünk feltevéseinket ellenőrizni. Bizonyos megfontolások alapján csupán arról dönthetünk, melyik vélekedést tartjuk valószínűbbnek. Azt kell vizsgálnunk, hogy egyik, illetve másik feltételezés milyen mértékben van összhangban az ismert tényekkel és a belőlük levonható észszerű következtetésekkel.

Ellenségünk a valóság

Jeleseink eszméiket csak úgy tudják fenntartani, a magyar és az urálinak nevezett nyelvek atyafiságát csak úgy tudják „bizonyítani”, ha erőszakot tesznek a valóságon. Nem lehet őket szembesíteni a tényekkel, mert legvégső esetben mindig képesek még egy érvet, újabb magyarázatot találni, mellyel kibújhatnak az okszerű gondolkodás kényszere alól.

Megpróbálják elhitetni, elsősorban magukkal, hogy az uráli nyelvrokonság „megingathatatlanul igazolt tudományos tény”, melynek „alaptétele megdönthetetlen”. Holott többségük sejti, tudja, hogy nem az – ezért is erőlteti ellenkezőjét –, mert nem lehet a szóban forgó nyelvek közös eredetét bizonyítani.

Nyelvészeink feltevéseit nem lehet ellenőrizni, következésképpen igazolni és cáfolni sem. A tudományos köntösbe bújtatott uráli, avagy finnugor eszme ennélfogva nem a tudomány, hanem a hit illetékességi körébe tartozik. Szekértolói pedig egy hitközösség, pártfelekezet tagjai.

Tiszteletreméltó atyáink és elvbarátaik bizonyítékok nélkül elfogadják, azaz hiszik, hogy:

– Az urálinak nevezett nyelvek egyetlen közös nyelvösből, nevezetesen a *feltételezett alapnyelvből* erednek, s a mai, élő nyelvek összehasonlításával ki lehet következtetni a feltételezett közös nyelvőst.

– Nyelvhasználatnak nevezett módszerük alkalmas nyelvek eredetének megállapítására. Kizárólag e módszer megfelelő e célra, és az ily módon kapott eredményeket csakis egyféleképpen lehet értelmezni, mégpedig ahogyan ők teszik. Bármilyen más eljárás alkalmatlan, elutasítandó, tudománytalan.

– Az általuk következetesen „rekonstruált” jelzővel illetett adathalmaz, a *ki-következtetett alapnyelv* valamilyen (meg nem határozott) mértékben egyezik a keresett nyelvőssel, a *feltételezett alapnyelvvvel*, ami az urálinak, avagy finnugor-nak mondott nyelvek származás szerinti rokonságát bizonyítja.

– Egyedül az ő hitük – az egyetlen és igaz hit – üdvözítő. Aki nem fogadja el hittételeiket, az fogyatékos, „mentálisan aberrált”, a nemzeti tudat kóros elváltozásában szenved stb.*

Ha jeleseink meg akarnának maradni a tárgyilagosság talaján, *rokonság* helyett üdvösebb lenne *hasznosításról* beszélniük. Például: „anyanyelvünk ilyen és ilyen jellemzők alapján *x* mértékben hasonlít *A* nyelvre, *y* mértékben *B* nyelvre és így tovább”. Nem kellene hadakozniuk a valósággal, mert minden állításukat bizonyítani lehetne.

Lehet, természetesen, rokonságról is beszélni, csak azt kellene hangsúlyozni – minden alkalommal, amikor erről értekeznek –, hogy a rokonság itt nem származás szerinti kapcsolatot jelent.

Saneunos, a szkíta

Egy HELLANIKOSNAK (i. e. 5. század) tulajdonított megállapítás szerint SANEUNOS, szkíta király találta fel a vas fegyvereket. Szakemberek szerint értesülését a görög alkotó eredeti szkíta hagyományból merítette. ΑΙΣΚΗΥΛΟΣ (i. e. 525/524–

* A hunfalvysta értékesebb, okosabb stb., mint a közvitéz, legalábbis ő ezt hiszi magáról. És mivel ő különb, mint mások, neki több jár, mint a talpasoknak. Előjogok illetik meg, és az emberi kapcsolatokban érvényesülő kölcsönösség elve rá nem vonatkozik. Mások becsületét, érzéseit, igényeit, meggyőződését stb. nem kell figyelembe vennie. Az ő hitét stb. viszont másoknak kötelessége tiszteletben tartani. A Mindenséget saját királyságának, embertársait birtoktárgynak, eszköznek tekinti. Úgy akar nagyobbnak látszani, hogy másokat lebecsül. Feneketlen düh, marados fájdalom gyötri, ha nem azonosulnak nézeteivel, s nem ismerik el az ő kivételes nagyságát. A félelem miatt, hogy meg kell élnie gyarlóságát, felebarátunk mindig kívül keres valamit, amit az embernek önmagának kellene megvalósítania, nevezetesen a szilárd önértékelést.

456.) (AISKHYLOS in TRENCSENYI-WALDAPFEL 1971) is a szkítákhoz, nevezetesen a „vas-kovács khalüpszokhoz” társítja a vas megmunkálását, s a Kaukázust nevezi „a vas szülőanyjának” (PHILLIPS 1968).

A legrégebbi görög hagyomány szkítáknak, mégpedig a khalybes népnek tulajdonítja a vas feldolgozását (pl. APOLLONIOS RHODIOS, II. 374–376.). SANEUNOS pedig, mondják szakértőink, valóságos személy lehetett. Nevét iráni eredetűnek tartják, és párhuzamba állítják EUNONES, illetve VONONES nevével. Előbbi az őrsők (aorsoi), utóbbi a parthusok királya volt. Nevüket az avesztai *vanana* (hódító), illetve a hotani szaka *sana*, *sani*, a szogd *san* és az oszét *son* (ellenség) szóval rokonítják (PHILLIPS 1968).

Hasonló nevű madai (méd) főembert – ZANASANA – említ egy asszír felirat (i. e. 677. vagy 676).

Uppist, Partakka bēl āliját, Zanasanát, Partukka bēl āliját, Ramatīját, Urakaza-barna bēl āliját – (kik) a messzi Mādából valók, amerre királyi őseim Asszíria határát át nem lépték, földjét nem tapodta (lábuk) – elborította Aššur, az én uram féltelmetes ragyogása. Nagyméretű harci méneket és a hegyekből kihalított lazúrkő tömböket fővárosomba, Ninivébe hoztak (nekem), megcsókolták lábamat. Bizonyos bēl ālik miatt, kik őket fenyegették, uralmamért könyörögtek, segítségemet (kitru) kérték. (VÉR 2018).

Partakka (görögösen Paraitakene) a mai Iszfahán tartomány, Partukka (óperza Parthava) az avarok egykori uradalma a Kopet-dag északi előterében, Urakazabarna pedig a mai Gorgan tartomány, az ókorban Varkana, avagy Hyrkania.

Örmény forrásokban is feltűnik egy hasonló nevű főember, nevezetesen SANESAN, avagy SANATRUK (298–338.), Kaukázusi Albania Mazktac (Más Esküdt) fejedelemségének ura. Óiráni nyelven – közli GADJIEV (2021) – Zanaχšāna *előkelőt* stb. jelent.

Az i. e. 8–7. században Kis-Ázsiában kalandozó szkíták kisebb csoportjai az Újasszír Birodalom bukása után sem tértek vissza Kelet-Európába. Madai és asszír kötelékekkel megerősítve hadi vállalkozásokba fogtak, illetve letelepedtek Egyiptomban és Kis-Ázsiában. Legnagyobb csoportjuk Gymnias (Gjumri) város tágabb környezetében lelt hazára. Kisebb csoportjaik Észak-Anatóliában, Paphlagonia és Pontos tartomány között foglaltak maguknak lakóhelyet, nagyjából a Halys (Kızılırmak) folyótól Trapezounta (Trabzon) városáig, illetőleg a Szevan-tóig nyújtózó vidéken stb.

... sok leigázott népet más hazába költöztettek, kettő közülük nagy csoporttá lett. Az egyik asszíriaiakból állott, őket Paphlagonia és a Pontos közötti földre költöztették, a másikat Médiából hurcolták el, és a Tanais (Don) mentén telepítették le, e népre ruházták a sauromatai nevet (DIDOROS SIKELIOTES, II. 43. 6.).

Kis-Ázsia szkíta eredetű lakói között voltak délkelet-európai jövenvények, nevezetesen trákok (pl. threikes, treres) is (HERODOTOS, I. 28–29, III. 90.; STRABON, XI. 8. 4.).

A szkíta származású vasművesek – khalybes (Χάλυβες), khalyboi (Χάλυβοι), utóbb khaldaioi (Χαλδαίοι) – lakóhelye egykor Kerasos (Giresun) és Kotyora (Ordu) városának környékén volt (XENOPHON, V. 5. 1.).

A legkorábbi (i. e. 5. század) görög forrásokból ismerjük őket. Az ókor tudósítói közül többen is beszámolnak róluk, pl. HEKATAIOS (HEKATAIOS in STEPHANOS BYZANTIOS, 685. 10.), HERODOTOS (I. 28.), STRABON (XII. 3. 18–23, 28–29.), PLINIUS (VI. 4. 11.). HESYKHIOS (X 84.) meghatározása szerint ők voltak „a vas fémét elsőként felfedezők”. A korai görög költők, pl. AISKHYLOS, APOLLONIUS RHODIOS is megemlékeznek róluk (LONG in SMITH 1854).

Az ókori görögök a hőkezeléssel és kalapálással edzett vasat, acélt (khalyps: χάλυψ) alkalmasint e szkíta eredetű vasművesekről – mondhatnánk őket *kalapálóknak, vasverőknek* is – nevezték el.

Az i. e. 12. században a Kaukázustól délre terjedő terület volt a fémművesség góca. A vas használata innen részben szkíta közvetítéssel terjedt tovább. VERES (1997) feltevése szerint a hurri nyelv *ušhu* szavából ered a magyar *vas* kifejezés.

Az Urál hegység keleti oldalának pusztáin honos szkíta izzítók (issedones) az i. e. 8. századtól készítettek vastárgyakat is. Az izzítók látták el bronz-, és kisebb részben vaseszközökkel a Felső-Volga és az Ob–Irtis térségében élő népeket (KORYAKOVA and EPIMAKHOV 2007).

Ügyek, az ügyekező

A NÉVTELEN jegyző beszámolójának (ANONYMUS in SZABÓ 1860) III. fejezete megadja ÁLMOS leszármazási sorát.

Űr születésének 819-dik esztendejében Ögyek [Vgek], mint főntebb mondók, a nagy idővel előbbi Magóg király nemzetségéből, vala Scythiának valami igen nemes vezére, ki nejül vevé Dentmagyerben [Dentumoger] az Önedbeli [Eunedubeliani] vezér leányát, Emes [Emesu] nevezetűt, kitől nemze fiat, kit Álmosnak [Almus] neveztek. Isteni jelenetről neveztek pedig Álmosnak, mivel terhes anyjának

álmában isteni látmány tűnék föl saskeselyü [astur] képében, melly mintha alá szállva teherbe ejtette volna őt, s úgy tetszék előtte, hogy méhéből folyam eredne és ágyékából dicső királyok származnának, de nem a magok földjén sokasodnának meg. Mivel hát az álmodást magyar nyelven álm-nak mondják, s az ő eredete álm által vala megjósolva, azért nevezték magát is Álmosnak; vagy azért nevezték Almusnak azaz szentnek mivel nemzetségéből szent királyok és vezérek valának születendők. De hagyján!

A szövegben előforduló magyaros nevek egy részét (Dentu, Eunedu, EMESU) szerzőnk a latin névszókhoz hasonlóan jelölte. (Ezzel kapcsolatban lásd a 9. oldalt.) Az UGEK és Moger név viszont jelöletlen. ALMUST talán kivethetjük a sorból (a szó végi -us történetesen egyezik a latin hímnemű névszók jelölésével).

A szóban forgó magyaros nevek alakja manapság alkalmasint ÜGYEK[EZŐ] (figyelő, ügyelő) (CZUCZOR és FOGARASI 1874: *ügyehödik* szócikk), Donmagyar (Doni Magyarország), Jenő-beli (Jenő törzsbeli), EMES és ÁLMOS lehetne.

KÉZAI állítása szerint (KÉZAI *in* SZABÓ 1862: II. I. 4.) ÁLMOS (ALMUS) vezér ELEVED (ELAD) fia volt, ez pedig a Turul nemzetségből való ÜGYEK (UGER) fia. A NÉVTELEN jegyzőnél (v. fejezet) ELEVED (ELEUD) SZABOLCS (ZOBOLSU) atyja.

Az egymásnak ellentmondani látszó adatok nem teszik lehetővé, hogy tisztán lássunk, egyértelműen állást foglalhassunk valamennyi kérdésben. Úgy véljük, *ügyek* lehet méltóság neve is, a törökös *boyla* (előljáró, felügyelő) magyar megfelelője. Számolhatunk tehát ama lehetőséggel is, miszerint az *ügyek* kifejezés ELEVEDRE (avagy ELÖDRE) a magyarok első ügyelőjére utal. Nevezett, hajlott kora ellenére alighanem részt vett a honszerzésben, és lehetett SZABOLCS nevű fia is.

Északiak és pusztalakók

Az alábbiakban – nagy vonalakban – áttekintjük az urálinak nevezett népek, valamint a magyarok korai történetét. Figyelmünk középpontjában az írott források nélküli idők állnak, valamint a honfoglalásnak nevezett esemény.

Északiak

Északi felebarátaink – szamojéd, ugor, finnségi stb. népek; a férfiak nagyobb részt az *N* haplocsoport (Y-DNS) képviselői – kb. 12 000 éve, a jégkorszak végén jelentek meg Szibériában. Az időtől fogva élnek jelenlegi lakóhelyükön, mióta Észak-Eurázsia a jég uralma alól felszabadult.

Eredetileg Dél-Kína lakosai voltak. Körülbelül 20000 évvel ezelőtt észak felé kezdtek vándorolni – költözésük összefügg a jégtakaró visszahúzódásával –, és 18–12 000 évvel ezelőtt jelentek meg Mandzsúriában, illetve Szibériában.

Szibériából azután nyugat felé terjeszkedtek. Nagyjából 7500–6500 évvel ezelőtt elérték Északkelet-Európát, a Volga–Urál hegység környékét (Káma népeség: i. e. 5300–3300), illetve a Baltikumot (fésűs cseréparut készítők: i. e. 4200–2000.).

Felbukkanásuk kezdete óta változatos – egyebek között nyelvi – kapcsolatok fűzték őket az eurázsiai pusztán élő népességhez, a szkítákhoz, illetve elődeikhez, egészen a korai középkorig. Úgy tűnik, hogy a nyelvek közötti csereüzletek – kölcsönzés és átörökítés – alakították ki az urálinak nevezett nyelvek, illetve a szkíta (magyar) nyelv között kimutatható hasonlóságot.

Ki lehet következtetni, elsősorban kik örökölték szavakat és kitől. A magyar népesség körében az *N* haplocsoport hordozóinak aránya 1% körüli. Az urálinak nevezett népek között – a nyenyecék és a nganaszanok szinte tisztán észak-szibériaiak – a szkítákra jellemző *R1a* képviselőinek aránya 4,3–36,7%.

A mondottakkal kapcsolatban még egy kérdés kívánczik ide. Ha a szkíta népesség – miként a világ szellemi élcsapata vallja – csakugyan iráni nyelvű volt, hogyan lehetséges, hogy egykori szomszédaik nyelvében nem iráni, hanem magyar szavak párhuzamait találjuk tucatszámra?

A bronzkori fatjanovo–balanovo *R1a* népesség (i. e. 3200–2300.) i. e. 2500-tól megszállta, elfoglalta a Baltikumot és a mai Finnország déli részét. A két csoport – a helyben lakó *N1c1* (észak-szibériai), és *R1a* (szkíta) – összeolvadása nyomán keletkezett a Kiukainen népesség (i. e. 2300–1500.).

A mai balti népesség – indoeurópaiak mellett nagyjából egyenlő arányban *N1c1* és *R1a* elemekből áll – ugyanekkor öltött alakot. Az *N1c* népesség először Fehéroroszország, majd Finnország és a Kola-félsziget felé terjeszkedett, mielőtt végül Észtország területére is behatolt volna, több ezer évvel később, a vaskorban (i. e. 500. körül).

A balti-finn és az uráli (ugor) népesség elkülönülése kb. 4400. évvel ezelőtt vette kezdetét, nagyjából akkor, amikor a Kiukainen népesség kialakult. Először az uráli ág vált el kb. 4200 évvel ezelőtt, azután az ugor ág, s végül a balti-finn ág 3600 évvel ezelőtt. Utóbbi nyomban kettévált a keleti csúdokra és a nyugati balti-finnekre. A fennoskandinávok és a baltiak kb. 2600 évvel ezelőtt váltak el egymástól.

Az *N1c1* haplocsoport képviselői – legvalószínűbben a vaskorban és a korai középkorban vándoroltak Északkelet-Európából a Germán-alföldre – kis számban megtalálhatók a szlávok, a skandinávok és a germán népek keleten élő csoportjai között is.

Az *N1c1* haplocsoport képviselői kétharmadát–felét teszik a finnugornak nevezett népességnek: pl. udmurt (67%), finn (61%), lapp (53%), komi (51%), mari (50%). A Volga mellékén élő törökös népek közé is jelentős számban keveredtek: pl. csuvasok (28%), volgai tatárok (21%), baskírok, avagy baskír-magyarok (17%). Az *N* haplocsoport másik fő elterjedési területe Kelet-Szibéria, ahol a férfiak több mint fele e csoportba tartozik (jakutok, csukcsok és ázsiai eszkimók). Gyakori az *N* csoport a szamojéd népek körében is: nyenyecek (40% *N1c* és 57% *N1b*) és nganaszanok (*N1b*).

Pusztalakók

Ama népesség – az eurázsiai puszta mamutvadászai –, kiket mi magyarok elsősorban őseinknek tekinthetünk, Észak-Ázsia pusztáin alakult ki, közvetlenül a legnagyobb eljegesedés ideje előtt, 26 500–19 000 évvel ezelőtt.

A szkíta férfiakra jellemző *R1a* haplocsoport (Y-DNS) a legnagyobb eljegesedés idején vagy nem sokkal az után jelent meg, alkalmasint Dél-Szibéria, Közép-Ázsia, esetleg Kelet-Európa pusztáin.

Az eljegesedés megszűntével a puszta lakóinak zöme a Kaszpi-tenger északi partjának környezetében telepedett le. Történetük a középső kőkor végéig (i. e. kb. 11 000–9000.) követhető nyomon visszafelé az időben. A mondott korszakban az Urál folyó és a Manyics, illetve a Kuma alföldje között nyújtózkodó pusztát lakták.

A kelet-európai puszta lakossága, a gazdasági fejlődés és a népesség gyarapodása nyomán – a bronz fegyverek korai alkalmazásának és a ló házasításának (i. e. 4000–3500.) eredményeképpen –, a kő-rézkor középső szakaszától (i. e. 4000–3500.) kezdve időről időre rajokat bocsátott ki. Éspedig előbb Európa nyugati felébe. A kirajzott népesség nagyobb része Délkelet-Európában, illetve a Kárpát-medencében ütött tanyát, kisebb részük pedig Közép- és Nyugat-Európába, egyebek között a Brit-szigetekre, a Skandináv-félsziget déli tartományába is eljutott.

A keleti és a déli irányú népmozgások kevésbé jól ismertek. Kisebb-nagyobb csoportok a kő-rézkorban, nagyobb tömegek a bronzkor korai szakaszában (i. e. 2200–1800.) költöztek Közép-Ázsia területére, és ezek egyike-másika Belső-Ázsi-

ába, illetve az Indiai-félsziget északnyugati felébe stb. is eljutott. A szóban forgó népesség a bronzkor középső szakaszában (i. e. 1800–1500.) szétterjedt Közép- és Belső-Ázsia, illetve Dél-Szibéria pusztaságain. Birtokaikat északon a tajga, nyugaton a Déli-Urál vidéke, keleten az Altaj, a Szajánok és a Bajkál-tó, illetve a Nagy-Hingan hegység és Belső-Mongólia határolta, délen pedig a Kopet-dag, a Pamír, a Tien-san és a Csilien-hegység.

A kelet-európai füves puszták lakói (a Don, a Donyec és a Dnyeper környékén élő Szrednyij Sztog népesség) i. e. 4200. körül megszállták az Al-Duna, illetve a Keleti-Balkán lapályait, majd a Duna mentén vándoroltak felfelé. Első csoportjaik i. e. 4000–3600. között érkeztek az Alföldre. A vándorlás útjába eső népek részben megadták magukat sorsuknak, részben elmenekültek, s mozgásba hozták az útjukba eső közösségeket. Előőrseik nagyjából a Sváb-Bajor-medencéig, illetve az Elba és az Odera felső szakaszáig jutottak. A vándorlás nyomán Közép-Európában i. e. 2400. körül megszűnt a zsinórdíszes cserépárt készítő népesség uralma, és megalakult az únéiteci népesség (i. e. 2300–1600) a mai Csehország vidékén.

Az első nyugati irányú kivándorlást követte egy keleti irányú. A puszták lakóinak egy része (Repin népesség, i. e. 3700–3300.) a Don–Volga közötti erdős pusztákról az Altaj és a Szajánok vidékére költözött, s megalapította az Afanaszjevo népességet (i. e. kb. 3600–2400.). A kelet-európai erdős és füves puszták övében ezt követően a gödörösíros népesség (i. e. 3300–2500.) jutott vezető szerephez.

Az erdős puszták lakói ezután Közép-Európa felé terjeszkedve összeötvöződtek a Lengyel- és a Germán-alföld indoeurópai lakóival, és létrehozták a zsinórdíszes cserépárt készítő népességet (i. e. 2800–2400.). Nyelvében e népesség utóbb germán, illetve balti (szláv) lett.

A Don és az Urál hegység közötti erdős, illetve füves puszták lakói (Abasevo népesség, i. e. 2500–1900.; Poltavka népesség, i. e. 2700–2100.) Közép-Ázsia felé terjeszkedett, és letelepedvén a Tobol és az Isim folyó lapályán, megszervezte a Szintasta–Petrovka népességet (i. e. 2100–1750.). Nevezett népesség alkotta meg a könnyű harci szekeret i. e. 2100 körül, mely gyorsan elterjedt Közép-Ázsiában, egészen Baktria és Margiana vidékéig, majd onnan tovább.

A Szintasta–Petrovka népesség terjeszkedése nyomán Közép-Ázsiában, Dél-Szibériában és Belső-Ázsiában felbukkanó helyi népességek összességét nevezi a régészet tudománya Andronovo műveltségnek. A kelet és dél felé terjeszkedő

szkíta népesség magába olvasztotta az Afanaszjevo népességet is, s egyebek között – amint a helyben talált, jó állapotban megőrzött tetemek tanúsítják – i. e. 2000. körül a Tarim-medencébe is eljutott.

A Szintasta–Petrovka népesség részben kohászattal foglalkozott. Rezet bányászott az Urál hegységben, és termékeit Baktria és Margiana, illetve Irán és Mezopotámia városállamaiban értékesítette. A Zarafsán folyó völgyében rézbányász telepet alapítottak i. e. 1900 körül, és nem sokkal később már ónt is bányásztak a környéken. Az i. e. 1700-as években az Amu-darja alsó szakaszáig terjeszkedtek, s öntözéses gazdálkodást folytató közösséget alapítottak (Tazabagjáb népesség). Később, i. e. 1600. körül elköltöztek Margiana és Baktria erősített városaiból, és az északról érkező szkíta bevándorlókhoz csatlakoztak.

A szkíták egy része letelepedett az Ili folyó völgyében, a Szir-darja középső és alsó, illetve az Amu-darja alsó szakaszánál, valamint a Kopet-dag északi előterében. Más részük átkelt a Hindukus vonulatain, behatolt Beludzsisztán területére, megszállta az Indus völgyét (i. e. 1500. körül), és az i. e. 500. évig meghódította az Indiai-félsziget északi és középső részeit. A szkíta foglalások mozgásba hozták az indoiráni népek egy részét, például a médeket és a perzsákat, akik nyugat felé költöztek az i. e. 800. évtől.

A szkíta bevándorlás – melyet a történelmi időkben további betelepülések követtek – magas *R1a* gyakoriságot eredményezett Irán, illetve az Indiai-félsziget területén. Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Észak-Afganisztán területén a férfi népesség kb. 65 százaléka szkíta eredetű. Indiában és Pakisztánban – helytől, népcsoporttól és a kaszttól függően – az arány 15–50%. A brahminok (az indiai kasztrendszer legfelsőbb kasztjának tagjai) túlnyomórészt szkíta eredetűek. Délben, a dravidák körében, illetve Bengálitól keletre az *R1a* haplocsoport képviselői már csak elszórtan fordulnak elő.

Közép-Ázsia pusztáinak késő bronzkori és kora vaskori népességei a szaka néven ismert népekkel (az ázsiai szkítákkal) azonosíthatók. (Használatból kikopott *szaka* szavunk jelentése *elvált rész*.) A Belső-Ázsiába vándorolt szaka csoportok ős-szibériai és kelet-ázsiai stb. népekkel keveredve anyanyelvüket elvesztették. E vegyes származású népesség örökösei tűntek fel később török, illetve hun – kínai forrásokban kaocsö (magas szekér), tielő (tereg), illetve hszüingnu – néven. A magyar *kocsi* és a törökös *tereg* kifejezés jelentése nagyjából ugyanaz: *kocsi*, *szekér*, *lovas taliga*. A törökök tehát, ha úgy tetszik szekeresek. A *hun* – eredetileg *köny* – kifejezés jelentése pedig *ember*, *férfi*. Nem nép, hanem szövetség neve volt, akárcsak a szkíta (esküdt) kifejezés.

Az európai népek körében leggyakoribb az *R1a* a lengyelek (57,5%), az ukránok (40–65%), a kelet-európai oroszok (45–65%), a fehéroroszkok (51%), a szlovákok (42%), lettek (40%), litvánok (38%), csehek (34%), magyarok (32%), norvégok (27%), osztrákok (26%), horvátok (24%), északkeleten élő németek (24%), svédok (19%) és románok (18%) között.

A lengyel férfiak több mint fele szkíta eredetű, a magyar férfínépességnek csupán nagyjából harmada. Mi mégis meg tudtuk őrizni eredeti nyelvünket, mert a közép-ázsiai és a kelet-európai pusztáról a kő-rézkor óta (csak ez időtől lakja szkíta eredetű népesség is a Kárpát-medencét) többször is kaptunk vérfrissítést. Ha korábban egyszer-egyszer el is veszett nyelvünk, atyafiságunk újabb és újabb csoportjai visszahozták, fenntartották. Az i. e. 8. században az utóbb dákosokká (dakoi, threikes) lett ragadozók (agathyrsoi) találtak hazára a Kárpát-medencében. Majd a jászik (iazyges) névadó törzse időszámításunk második évtizedében, továbbá a jászik rósalanok (rhoxolanoi) a 3. század közepe táján. Utóbbiak vélhetően az urak, avagy királyi szkíták (iyrkai, ourgoi) népességéből váltak ki. A 4. század végén a jászikkal összevegyült hunok, azaz a bolgárok következtek. (A bolgárok uralkodó csoportja ótörök nyelvű volt, származása szerint azonban jórészt szkíta.) Azután, az 567–568. évben, az avarok népe alapított a Kárpát-medencében birodalmat. Országuk összeomlása után székelyeknek, azaz helyben lakónak nevezték magukat, és a 872. táján érkező magyarokhoz csatlakoztak. Magyarjaink – jászik ősök és török szabarok szövetsége – uralmuk alá vonták a Kárpát-medence indoeurópai (kelta, germán, balti stb.) és szkíta származású, jó részben szkíta nyelvet beszélő lakóit.

Az urak, avagy királyi szkíták, illetve HERODOTOS elbeszélése szerint első felderelmük, HARGITA a perzsák kelet-európai hadjárata (i. e. 512.) előtt ezer esztendővel (i. e. 1512.) uralkodott. HARGITA országlásának ideje, a késői bronzkorban, megfelel a kelet-európai pusztá keleti felét megszállva tartó, gerendavázas sírokat építő népesség (1800–1200.) korának.

Honszerzés

Kína a 91. évben legyőzte a hunok szövetségét, felszámolta államukat. A hun népesség részben kirajzott Belső-Ázsiából. Megszállta Közép-Ázsia északi felét, nagyjából a Déli-Urál vidékéig. Európai tudósítók először a második század elején adnak hírt róluk. A 350. évben egy hun csoport betört Szogdiába, a 375–376. évben pedig egy másik kelet-európai pusztán élő szkíta és germán népességet igázta le. A szkíta népek betagozódtak hunok szövetségébe. Négy-öt száz év múl-

tán a szkíta népesség félig-meddig eltörökösödött, így például az európai hunoknak nevezett bolgárok is, de csak a mongol megszállás után váltotta fel végleg a szkíta nyelvet a török, illetve Kelet-Európában utóbb a szláv.

DIONYSIOS O PERIEGETES (117–138.) felsorolván, nyugatról kelet felé haladva, a Kaszpi-tenger partvidékén élő nemzeteket, a hunokat (ounnoi) a szkíták (skythai) után, a kaszpiak (kaspioi), az albanok (albanoi), a kadusziak, avagy gélek (kadousioi), a mardok (mardoï), a hyrkániak (hyrkanioi), a tapyrok (tapyroi) és a derkebiek (derkebioi) előtt említi. A „szkíták” a kelet-európai pusztán, a kaszpiak és az albanok a Kura folyó mentén éltek. A hun szövetség egy csoportja tehát – vélekedésünk szerint a kazárokról van itt szó –, ha hinni lehet a tudósításnak, ez időben az Északkeleti-Kaukázus lejtőin, vélhetően a mai Derbent környezetében lakott.

Nagyjából ugyanezen időben (134–136.) DION O KASSIOS a Keleti-Kaukázusban és Észak-Anatóliában háborúskodó alánokat más esküdteknek (massagetai) mondja, illetve jásziknak (iazzyges) is címezi. A kazár és a hun nevet nem említi.

PTOLEMAIOS, a 150. esztendő táján, Sarmatia Europaea területén, tehát a Dontól nyugatra, a baszternák (basternoi, bastarnai) és a rósalanok (rhoxolanoi, rhalanoi) lakóhelye között helyezi el a hunokat (khounoi).

Örmény forrás ad hírt – 217. körül történt eseményekre utalva – az első, név szerint ismert hun csoportról, a Keleti-Kaukázus lejtőin élő barszilokról, avagy bercelekről, varsányokról (baslac), illetve az őrsök és a barszilok társulásáról, a kazárokról (khazrac).

Egy névtelen római szerző a 354. év naptárában ZIEZI nevű vezetőt és vulgares nevű népet (véltetően bolgárokat) említi.

A *Képes Krónika* szerint a 373. esztendőben a Szittyaországban lakozó hunok (bolgárok) megsokasodnak, majd elhatározzák, hogy benyomulnak a nyugati tájakra.

A hunok (bolgárok) egyik csoportja – a Volga vidékén lehetett szálláshelyük – a 375. évben lerohanta, legyőzte s hűbéres szövetségessé tette a tanaitákat, a Don mellékén (a Don, Kubány, Kuma és a Manyics folyó vidékén) élő őrsöket.

A 401. évben a hunok (bolgárok) elfoglalták a jászik alföldi birtokait. A jászik jó része ennek nyomán – germán népek csoportjainak társaságában – Délnyugat-Európába (Galliába, a Pireneusi-félszigetre stb.), illetve Észak-Afrikába költözött.

A hunok (bolgárok) a 434. évben birtokba veszik a Kárpát-medence nyugati felét is.

A közép-ázsiai avarok – valószínűleg a 441. évben – elűzték a hunokat Szogdiából. Avarjaink ez időben vették fel a törökös *Yeti ala at*, vagyis a Hét tarka ló nevet. A megszalasztott hunok (véltetően szabarok) – kimozdítván ottani szálláshelyeikről az ogurokat, sarogurokat és onogurokat – a 463. esztendő táján a Keleti-Kaukázus vidékére települtek. Onnan pedig valamivel később egy részük a kelet-európai pusztára költözött. Ott találjuk őket – hun és szkíta származású csoportok társaságában – Régi Nagy Bulgária népei között, és részesei voltak a kazárok szövetségének stb. is. A sarogurok (saragouroi) nevét egyelőre nem tudjuk ismert néphez rendelni. Az ogur (ourogói), illetve számnévvel összekapcsolt változata, az onogur (onogouroi) név a hun szövetség nagyobb csoportját jelöli. A bizánci udvar használhatta e neveket a bolgárok, a kazárok stb. megjelölésére.

Az avarok nagyobb része, elhagyván Közép-Ázsiai hazáját, az 555. évben feltűnik a Keleti-Kaukázus vidékén.

Az avarok az 558–560. évben legyőzik az ötogurokat, a barszilokat, a szabarokat, majd a hatogurokat, azaz a Dnyeper környezetében letelepedett nyugati bolgárokat is. Utóbbiak közül egy nagyobb csapat az avarokhoz szegődik, és velük a Kárpát-medencébe költözik.

A türkök felbukkannak Kelet-Európában (566–567.), és a következő években iga alá hajtják a Kaukázus, illetve a Volga és a Don vidékén élő népeket.

Az avarok az 567–568. esztendőben elfoglalják a Kárpát-medencét, előbb keleti, majd nyugati felét.

A keleti türkök a 630. évben kínai fennhatóság alá kerülnek. Ennek nyomán a kelet-európai bolgárok a 632. esztendő táján megalapítják saját országukat. (A nyugati türkök a 658. évben lesznek Kína alattvalói.)

Az arab hódítás a 640. évben eléri a Kaukázus keleti felét (Azerbajdzsán, Armenia).

A 652–653. évben a kazárok is elszakadnak a türköktől. Az arabok támadást intéznek a kazárok ellen, de csatát vesztenek.

A kazárok, a 668. év táján, bekebelezik a bolgárok birtokait. Ennek nyomán egyes bolgár csoportok utóbb az avarok országába (KOUBER bolgárjai, 677.), az Al-Duna (ASPARUKH bolgárjai, 678.), illetve a Volga–Káma vidékére (a hatogurok egy csapata, kb. 737.) stb. költöznek. ASPARUKH a 679–680. évben foglalja el az Al-Dunától délre eső bizánci területeket, a mai Bulgáriát.

Az arabok a 722. évben elfoglalják Berendzslert, a kazár székvárost. A kazárok a Volga torkolatához helyezik át székhelyüket (Atil: Fejedelem).

A 733. évben BIHAR (VIHAR), kazár uralkodó ÇEÇEK (VIRÁG) nevű leánya és a későbbi bizánci császár, v. KONSTANTINOS összeházasodik.

Az arabok támadást indítottak a kazárok ellen (737.), és eljutottak a Volgáig. A kagán szorult helyzetében elismerte az arabok fennhatóságát, és az iszlám hitet is elfogadta. Az arabokat ez időben lekötötték belső nehézségeik, erőforrásait kimerítette a kazárok elleni hadviselés stb., s így nem tudták ellenfelüket ellenőrzésük alá vonni. A kazárok három év múlva visszaszerezték függetlenségüket.

Az ujjurok a 745. évben megtörik a Második Türk Kaganátus uralmát. Ez idő tájt szervezi meg három kankar és öt kimek-kipcsak törzs a besenyő népet.

A 791. évben háborúság támad a frankok és az avarok között. Az első nyílt ütközetre Tulln és Zieselmauer között kerül sor. A magyar hírmondók is beszámolnak e csatáról, avarok helyett azonban ATTILA népéről, hunokról beszélnek. ATTILA (ETHELA, ETHELE stb.) e helyen nem az óbolgár uralkodó, hanem az avarok kagánja.

A 794. évben belháború üt ki az avarok országában. A harcok során megölik a kagánt és a jugurrust. Avarjaink ez után – AVENTINUS szerint – CHAIA-t (véltetően CSABA) teszik meg királyuknak.

A magyar hírmondók szerint a hunok (avarok) közössége pártokra szakadt. Közrejátszhattak ebben a frankok is mint felbujtók. Némelyek, „a józanabb rész” CSABÁT, ETHELE egyik fiát, mások, „az idegen nemzet” ALADÁRT, a kagán másik fiát akarták királlyá tenni. A két párt hívei először ETHELA városánál (Etzilburg: Óbuda) csaptak össze, ahol CSABA hívei győztek. A két hétig tartó második összecsapásban, melyet a hunok Krimhild csatájának neveznek, CSABA hadát szétverték. CSABA tizenötezer hunnal Görögországba (Bizánc) futott, és onnan „visszatért” Szkítiába (a kelet-európai pusztára). S mindjárt kezdte sürgetni atyafiságát, menjenek vissza Pannoniába, hogy a frankokon bosszút álljanak.

Történt, nagyjából ez időben, hogy a Dunától keletre élő avarok átkeltek a folyón, és Százhalombatta környékén (Tárnokvölgy) összecsaptak az ellenük készülő frankokkal és szövetségeseikkel.

A 803. év körül született ELEVED Donmagyarban.

A *Képes Krónika* szerint CSABA tizenhárom évig időzött Görögországban, s a veszedelmes és nehéz utak miatt még egy esztendeig tartott visszatérése szittyia földre. CSABA tehát véltetően a 809. év táján érkezett meg, alkalmasint az öto-

gurok földjére, kik Donmagyarban (a Don, a Kubány, a Kuma és a Manyics lapályán) laktak. Felesége, hagyomány szerint, korozmini (kalászi) származású, azaz az őrsök törzséből való volt.

ELEVED – a Turul nemzetség sarja, ATTILA óbolgár uralkodó ivadéka – a 819. évben nejlül veszi EMES anyánkat, a szabar Jenő (Yenji, Yeni) törzs fejedelmének leányát. Nászukból születik, mint azt EMES álombéli látomásának leírása is hírül adja, ÁLMOS, a magyar nép első fejedelme.

ÁLMOS és ÁRPÁD születésének idejét (820., illetve 836. körül) csak ELEVED házasságának a NÉVTELEN jegyző által rögzített időpontjához viszonyítva, találgatással tudjuk megállapítani. Fiaikat elődeink tízéves koruk táján tekintették teljes jogú családtagnak, és korán kiházásították őket. SOLT fejedelmünk például tizenhárom évesen nősült.

A 837. esztendő táján végrehajtott államcsíny, illetve az ezt követő intézkedések, pl. a judaista államvallás bevezetése nyomán felkelés tör ki a kazárok országában. A lázadás leverése után a bolgárok (kavarók) – közelebről az ötogurok, avagy a kazárok nemzetségéből való őrsök – egy része elszakad a kazárok birodalmától. Csatlakozik hozzájuk a szabarok egy csoportja. Kavarók és szabarok e szövetségét alkalmasint házassági kapcsolatok fűzik szorosabban egymáshoz. Elköltöztvén Donmagyarból (a Don, Kubány, Kuma és Manyics rónájáról), Kazáriához közel, a Volga és az Urál folyó közötti pusztán, a Szamara folyótól délre foglalnak maguknak lakóhelyet. Ez időben az Urál folyó az oghuzok (úzó) birtokainak nyugati határa. A besenyők a Szir-darja alsó szakaszánál, illetve az Aral-tó környékén laknak.

VII.KONSTANTINOS császár magyarjainkat – kavarókat (Κάβαροι) és szabarokat együttesen – türk (Τούρκοι) névvel illeti. Ha célzottan a szabarokra utal, akkor a sabartoi asphaloi (Σάβαρτοι ἄσφαλοι) nevet használja. Levedia (Λεβεδία), LEVEDIAS (Λεβεδίας) vajda uradalma a Volga és az Urál folyó között keresendő. Ahol a Khidmas (Χιδμάς), avagy Khingilous (Χιγγιλους) folyó – alkalmasint a Szamara – kanyarog. A szóban forgó folyó az időben a hun szövetség népeinek kard (ótörök *qingraq* vagy *qinraq*: kétélű kés) képében tisztelt hadistenségének nevét (Kingira) viselte. Ekképpen a görögös Khidmas szót Képmásként is értelmezhetjük.

A türkök népe hét törzsből állott, mondja a császár, s kezdetben nem volt fejedelmük, hanem vajdák (βοέβοδος) igazgatták őket, közülük első volt LEVEDIAS.

Első a kavarók (Κάβαροι) három törzse: Nyéké (Νέκη), Megyeré (Μεγέρη), Kürtgyarmat (Κουρτουγεριάτου); négy törzs a szabaroké: Tarján (Ταριάνου), Jenő (Γενάχ), Kéré (Καρή) és Keszié (Κασή).

A vajda – mongol *בוילох* (bojlokh), ótörök *boyla* (előljáró, felügyelő stb.) – seregvezér, törzsi vezető, avagy *ügyekező* volt. Fejedelmet, ÁLMOS személyében, magyarjaink később választottak. LEVEDIAS neve, névszói toldalék és országnév képző nélkül görögösen LEVED. A szkíták nyelvén ELEVED, mai szóhasználatlaltal ELŐD.

Magyarjaink együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s mint szövetségeseik, együtt harcoltak velük minden háborújukban. Kazária fejedelme nemes kazár nőt adott feleségül ELEVEDNEK, gyermek (fiú utód?) azonban e házasságból nem született.

A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdjájuk nevére Levediának neveznek, amely vajdát tulajdonnevéen Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívtak. Ezen a helyen, az imént említett Levediában folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.

Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdjájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket (De Administrando Imperio, 38. 3–13, 13–19. MORAVCSIK GYULA fordítása).

A 838. év táján egy soknevű (ungr, türk, hun) nép harcosai a dunai bolgárokat segítik az Al-Dunánál. Ugyanezen időben épül Sarkel erődje. Az önálló útra lépett magyarság, illetve hadereje már nem védi Kazária határát a Donnál.

A 840. év táján a karlukok és a kimek-kipcsakok szövetsége Közép-Ázsiában elfoglalja a besenyők szállásterületeit (s vélhetően a kankarokét is). A besenyők – három kankar és öt kimek-kipcsak törzs szövetsége – a Szir-darja alsó szakaszától, illetve az Aral-tó környékéről a Volga és az Urál folyó közére vonulnak, és összecsapnak a kazárokkal. Legyőzetvén kénytelenek a kazárok birtokain letelepedni. Elfoglalják a magyarok lakóhelyét a Szamara folyótól délre.

Az Aral-tó környéki harcokról egy 787–848. év között szerkesztett ujgur követjelentés tibeti fordítása ad hírt.

Tőlük [I-byil-kor törzs] északnyugatra van a Be-ča-nag törzs; ötezer harcosuk van. Háborút folytattak a hor-ok [oghuzok] ellen.

AL-MASZÚDI vélhetően ugyanezen viszálykodásról ad hírt, és a magyarokat is a harcok részeseként említi. Háborúk voltak a turkok négy fajtája (besenyők és magyarok), valamint az oghuzok, a karlukok és a kimekek között az Aral-tó környékén. (Oghuz a hunok szövetségének ágazata; a kunok, ujugurok stb. összefoglaló neve.)

„A tudományok fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvében” említettük, mi volt az oka annak, hogy a turkok e négy fajtája Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Ğuzziya, a Harluhiya, a Kimakiya között a Ğurġan-tó mentén (KUUN GÉZA fordítása).

Magyarjaink népessége a besenyőkkel folytatott harc nyomán – alkalmasint nem elsősorban a vereség, hanem megosztottsága okán – kettészakadt. A szabarok egy csoportja – hihetőleg a Keszi törzs népességének egy része – visszatért régi hazájába, a Keleti-Kaukázus északi előterébe. (A szóban forgó törzs, gyanítható, ekkor vette fel a „töredék” nevet.) Magyarjaink derékhada ELEVED vezetésével átkelt a Szamara folyón, s a Cseremsan folyóig terjedő pusztán foglalt magának területet.

KONSTANTINOS állítása szerint a kettő közül „az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le”, a másik rész pedig „nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik”.

Az Etelküzü kifejezést BUDAI ÉZSAIÁS gondolta ki egy elrontott görögös szókapcsolat (Ἀτελκούζου) nyomán, és a Dnyeper–Szeret közötti terület megjelölésére használta. A szókapcsolat valójában a Volga (Atel, Etel) és (kai) az oghuzok (alanyesetben Ouzoi) nevű helyre, vagyis a Volga és az oghuzok birtokai közötti területre, a Volga és az Urál folyó közére hivatkozik. Nem a Dnyeper és a Szeret közére, ahol a besenyők népe a 950. év táján („mostanában”, a kézirat szerkesztésének idején) lakott. Az elrontott *Atelkouzou* (Atelkúzok) – a mondvacsinált Etelküzü – helyesebb alakja vélekedésünk szerint *Atel kai Ouzou* (Atel és Úzok).

A császár a 840. táján történt események ügyében aligha volt kellően tájékozott. A kazárok, besenyők és magyarok viszálykodásáról szóló hírt a 890. táján történt eseményekhez társította.

A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelemben volt használatos), ezek hát a kazárok ellen háborút indítván és legyőzvetvén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni, és a türkökére letelepedni.

Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik (De Administrando Imperio, 38. 19–23, 24–31. MORAVCSIK GYULA fordítása).

A besenyő támadást követően „kevés idő múltával” Kazária fejedelme magához hivatja ELEVEDET, s hűbéres szövetséget kínál a magyaroknak. ELEVED elfogadja az ajánlatot, a fejedelmi tisztséget azonban nem. Maga helyett másik főembert ajánl, ÁLMOST, illetve annak fiát. Magyarjaink pedig, állítja a császár, utóbbi emelik maguk fölé.

A besenyő támadást követő eseményekhez még annyira sem tudunk pontos évszámot rendelni, mint az eddigiekhez. A császár jelentésének e része sem látszik minden részletében megbízhatónak, más kútfők hiányában azonban állításait nem tudjuk ellenőrizni.

A fejedelemválasztásról szóló híradás észszerű szempontokkal s nemzeti hagyományunkkal is ellenkezik. Hírmondóink a magyarok első fejedelmeként ÁLMOST nevezik meg, KONSTANTINOS azonban a fejedelmi címet ÁRPÁDNAK tulajdonítja. Talán azért, mert ő ÁRPÁDOT ismerte a magyarok fejeként.

Kévs idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy 'azért hívtunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közül az első, nemzeded fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak'. Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy 'nagyra értékelem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, mint hogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztségedhez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább a fejedelem, aki rendelkezésekre áll'. Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelmévé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme. (De Administrando Imperio, 38. 31–55. MORAVCSIK GYULA fordítása).

Magyarjaink – egyelőre nem tudjuk pontosabban megmondani, mikor bontottak sátrat – talán a 850. év táján keltek útra, hogy birtokba vegyék a Kárpát-medencét.

„Néhány év múlva” a besenyők elűzték (a Volga és az Urál folyó közéről) a magyarokat, akik azután a Kárpát-medencében telepedtek le. Lényegét tekintve ennyit tud KONSTANTINOS a magyarok költözéséről.

Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Morávia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. És attól fogva a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel. A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet

felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek (De Administrando Imperio, 38. 55–65. MORAVCSIK GYULA fordítása).

Besenyők és magyarok, úgy véljük, csupán egyszer háborúskodtak egymással, nevezetesen a 840. év táján. E hadakozás leírása a császár tudósításának 38. fejezetében (19–23, 24–31.) van helyén. A munka 37. fejezetében, illetve a 38. fejezetben (55–65, 66–71.) alkalmasint tévedés okán kapott helyet. A császáron kívül egyetlen forrás sem tud egynél több besenyő–magyar viszálykodásról.

A besenyők a 840. esztendő táján költöztek a Szir-darja középső szakaszától a Volga (Atel) és az Urál (Geekh) folyó közére, a kazárok (Khazarous) – egyesek olvasata szerint mazarok (Mazarous) – és az úzok (Ouzous) szomszédságába. A besenyők a Volga és az Urál folyó közén nagyjából a 840–895. év között laktak, és kezdetben déli szomszédai voltak a magyaroknak. „Ötven (vagy ötvenöt) évvel ezelőtt”, vagyis 890–895. körül, az oghuzok és a kazárok összefogtak a besenyők ellen, elűzték őket szálláshelyükről, melyet aztán az oghuzok foglaltak el. (A 38. fejezet 19–23. sorában leírt hasonló eset – a besenyők indítottak hadat a kazárok ellen – a 840. esztendő táján történt.) A besenyők nyugat felé menekültek, és megszállták a Dnyeper–Szeret vidékét. Magyarjainkat semmiképpen sem űzhették ki onnan, mert ők ekkor már a Kárpát-medencében laktak.

Tudni való, hogy a besenyők szállása eredetileg az Etil folyónál, valamint a Jekik folyónál volt, s határosak voltak a kazárokkal és az úgynevezett úzokkal. De ötven évvel ezelőtt az említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el. A besenyők pedig elmenekülvén szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepülhetnének, és eljutván a ma birtokukba levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket s letelepedvén azon, és urai ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje. (De Administrando Imperio, 37. fejezet; MORAVCSIK GYULA fordítása.)

KONSTANTINOS jelentésének alábbi sorai feltételezésünk szerint nem tartoznak a magyarok történetéhez. A leírás a besenyők Dnyeper–Szeret közötti lakóhelyére, illetve annak folyóvizeire hivatkozik: Baroukh (Bor: Dnyeper), Koubou (Kupa: Déli-Bug), Troullos (Túr: Dnyeszter), Broutos (Prut), Seretos (Szeret).

A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: első folyó az úgynevezett Baruch, második folyó az úgynevezett Bug, harmadik folyó az úgynevezett Trullos, negyedik folyó az úgynevezett Prut, ötödik folyó az úgynevezett Szeret. (De Administrando Imperio, 38. 66–71. MORAVCSIK GYULA fordítása).

A magyarok költözésének kérdésében, nagy vonalakban, nemzeti hagyományunk igazíthat el. KÉZAI nem mondja meg, mikor indultak útnak magyarjaink, az ANONYMUS által megadott időpont (884.) pedig elkésettnek tűnik, hacsak nem valamiféle utóvédről stb. szól a hír.

ANONYMUS a hely szükét említi a költözés okaként. Állítása szerint a Hétmagyar (Hetumoger) névvel illetett hét fejedelmi személy, azaz a törzsi vezetők tanácsot tartván úgy döntöttek, Pannoniába költöznek. Nevezett helyről ugyanis azt hallották, ATTILA király földje volt. ATTILA e helyt kétségtelenül az óbolgár uralkodó, kinek nemzetségéből ÁLMOS vezér, ÁRPÁD atyja származott. Szabad akarattal és egyetértéssel vezérül választották ÁLMOST, s pogány (szkíta) szokás szerint szavukat vérrel megpecsételt esküvel erősítették meg.

Magyarjaink – folytatja ANONYMUS – a 884. esztendőben kerekedtek fel szövetséges népek sokaságával. Útjuk sok napig pusztaságokon át vezetett. Az Etyl (Volga) folyón tömlőkön úsztattak át. Ruscia (a ruszok) birtokait ama részen érték el, melyet Susudal (Szuzdal) névvel illetnek. Majd Rutheniába (Kijevi Rusz) érkezvén, egészen Kyeu (Kijev) városáig jutottak. A Denep (Dnyeper) folyón át-hajózva meg akarták hódítani Rutheniát. A kijevi vezér cuman (kun) szövetségeitől kért segítséget. Amikor azonban magyarjaink megszalasztották a kunok seregét, majd megrohanták a várost, a kijeviek békét kértek. S latba vetvén javaikat is, Pannonia földjét magasztalva próbálták rávenni magyarjainkat, álljanak tovább. Szavaik szerint nevezett tartományt sclavi (szlávok), bulgarii (bolgárok), blachii (bulak bolgárok) és a rómaiak pásztorai (a frankok és hűbéreseik) lakják. Az említett kunok önként meghódoltak, s csatlakoztak a magyarokhoz, és a ruthénok közül is sokan.

A költözés következő, jelentősebb állomása Lodomer (Volodimir-Volinszkij), és azután Galicia (Halics) városa volt. A halicsiak is azt kérték magyarjainktól, Pannoniát szállják meg, mely előbb ATTILA király földje volt. Halála után birtokait a római fejedelmek foglalták el a Dunáig, és oda pásztoraikát helyezték. E helyen az avarok fejedelméről van szó. Nem tudjuk, neve valóban ATTILA, azaz FEJEDELEM volt-e. (ATTILA, óbolgár uralkodó megszólítását a germánok alkalmazták a mongol *эден* – edzen: fejedelem – szóból ferdítették.)

A költözés bizonyára éveket vett igénybe. A kisebb folyókon nyilván átgázoltak, a Volgán tömlőkön úsztattak át, a Dnyeperen áthajóztak. ANONYMUS tudósítása olykor utal a menet közben tartott pihenőkre. Kijev városát például a második héten kezdték vívni. Lodomer alatt három hétig időztek, Galícia városánál egy hónapig. S ha komolyan vesszük ANONYMUS állítását – „a ruthénok földjét meghódíták; fizessenek esztendőnként tízezer márka aranyat” –, akkor a Kijevi Rusz néhány évig adófizetőjük lehetett.

Magyarjaink a Houos erdőn (Havas erdő: Kárpátok) keresztül Hungaria határáig a Hung (Ung) részekre szálltak. Álmos vezér pedig még életében vezérré tette fiát, Árpádot Hung várában.

ÁLMOS sorsáról bizonyosat nemigen állíthatunk. A *Képes Krónika* szerint Erdőelve (Erdély) országában megölték. E híradás bibliai párhuzamot idéz: MÓZES sem mehetett be az Ígéret földjére. „És monda néki az Úr: Ez a föld az, a mely felelől megesküdtem Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak, mondván: a te magodnak adom azt. Megengedem néked, hogy szemeiddel lásd, de oda nem mégy át.” (*Mózes ötödik könyve*, 34; KÁROLI 1992).

A mondottakat nemigen tudjuk kiigazítani vagy kiegészíteni, mert más források a magyarok ezen költözéséről részletekkel nem szolgálnak, a vonulás útvonaláról pedig semmit sem tudnak. Állomásai közül is csak Kijevről emlékeznek meg. A Dnyeper–Szeret vidékének birtokbavételéről viszont nemzeti hagyományunk nem szól. Évkönyveinkben stb. nem találunk erre utaló adatokat. Magyarjaink, ez látszik leginkább valószínűnek, sohasem laktak nevezett vidéken.

HINC MARUS (a 862. évben) szaktekintélyeink többsége szerint „magyarokról” (ungri) ad hírt. Lehetséges – a jelentéstől függetlenül –, hogy a magyarok fürkésző előőrse már az említett év táján jelen volt a Kárpát-medencében. Az avarok talán tőlük értesültek a magyarok jöveteléről; küldöttségük eléjük ment Ruténia (a Kijevi Rusz) határához.

KÉZAI szerint a hunok vagy magyarok a 872. évben jöttek be ismét Pannoniába, vagyis a Kárpát-medencébe. (A hunok, avagy bolgárok első ízben a 401. évben jelentek meg itt.) Új hazájukban velük egy nyelvet beszélő népességet találtak. Nevezetesen avarokat, valamint kelták, balti–szkíták (dákosok), szkíták (jászok), germánok, szlávok stb. avarrá lett sarjadékait. EDEMEN, CSABA (valószínűleg idősebb) fia visszatér a magyarokkal ősei földjére, népes korozmini (kalászi) rokonságával.

A *Salzburgi évkönyv* a 881. évben onogurokat (ungari) és kavarókat (cowari) említ.

REGINO híradása tömörítve, a 889. év eseményei között beszéli el a honszerzés vázlatos történetét.

A besenyők 890. körül az Etil (Volga) és a Jejik (Urál) folyónál laktak; szálláshelyük határos volt a kazárok és az oghuzok birtokaival. Az oghuzok és a kazárok egyesített hadereje kiszorította a besenyőket szálláshelyükről, melyet az-

után az oghuzok foglaltak el. A besenyők egy része helyben maradt, az oghuzokhoz, illetve a kazárokhoz csatlakozott, nagyobb részük pedig nyugatra ment, és a Dnyeper–Szeret közötti pusztán telepedett le.

ARNULF, a keleti-frank birodalom királya a 892. évben birodalmi gyűlést tartott, s minthogy ezen I.SZVATOPLUK, morva fejedelem nem jelent meg, ellenségnek nyilvánították. Részt vettek e tanácskozáson a magyarok királyának, CUSALÁNAK (KUSÁNY) követei is. Felajánlották közreműködésüket SZVATOPLUK ellen, ha megkapják a karddal megszerzett területeket.

Magyarjaink a 894. évben legyőzik SZVATOPLUK seregét Bánhidánál (Tatabánya).

A besenyők a 890–895. évben foglalják el a Dnyeper és a Szeret között nyújtózkodó pusztát. KONSTANTINOS szerint rábukkannak az ott lakó türkökre (magyarokra), legyőzik és elűzik őket.

A besenyők és a magyarok összecsapása újra meg újra felbukkan a császári beszámolóban. A hadakozás leírása, mint mondtunk, szerintünk a tudósítás 38. fejezetében (19–23, 24–31.) van helyén. A munka 37. fejezetében, illetve a 38. fejezetben (55–65, 66–71.), úgy véljük, tévedés okán kapott helyet. A császár a 840. év táján történt összecsapást a jelzett helyeken a 890–895. év eseményeihez társította. A magyarság derékhada ekkor már a Kárpát-medencében lakott.

A császár, munkájának 40. fejezetében, még egyszer szóba hozza a besenyők és a magyarok viszálykodását. A híradás első része magyarjaink 895. évi balkáni hadjáratáról szól. Beszámolójához a szerző hozzáfűzte az évekkel korábban történt besenyő támadást, melynek nyomán a magyarok – a Volga és az Urál folyó között elhagyván, a kelet-európai erdőöbven vándorolva – beköltöztek a Kárpát-medencébe.

Más források a bolgárok és a besenyők szövetségéről nem tudósítanak, így semmiképpen sem tudjuk tisztázni, volt-e az említett besenyő–bolgár–magyar összetűzésnek valós alapja, történt-e a leírtakhoz hasonló esemény a magyarok balkáni hadjárata során.

Ezután Leon, a Krisztus-szerető és dicső császár hívására átkelven a Dunán és megtámadván Symeont. Teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejük. Miután azonban Symeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjüket hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét. Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak, s amelyet, mint mondtunk, a folyók fenti elnevezése szerint neveznek. Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban

voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéől Etelnek és Küzünek nevezik, s mostanában a besenyők lakják. A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most is laknak. (De Administrando Imperio, 40. fejezet; MORAVCSIK GYULA fordítása.)

KONSTANTINOS híradása szerint a magyarok, Bizánc szövetségeseiként megtámadták a bolgárokat, legyőzték őket, majd „visszatértek saját földjükre”. Miután a bolgárok ura békét kötött Bizánccal, a besenyőkkel társult, s amikor a magyarok hadjáraton voltak, elpusztította szállásukat. Magyarjaink ennek nyomán beköltöztek ama földre, „melyen ma is laknak”, amelyet „a folyók fenti elnevezése szerint neveznek”. Ama helyet pedig, ahol a magyarok korábban laktak, az ott kanyargó folyó neve nyomán „Etelnek és Küzünek nevezik”, és „mostanában” a besenyők lakják.

A leírásból, először is, nem lehet kideríteni, hová tértek vissza magyarjaink. A Kárpát-medencébe? (Hihetőleg, hiszen a Keleti-Balkánon harcoltak.) Másodszor, nem tudjuk, hol volt a magyarok szállása, melyet a besenyők s a bolgárok feldúltak. Feltételezzük, hogy nem a Kárpát-medencében. Tudniillik a pusztító támadás nyomán magyarjaink oda költöznek be (nevezetesen a Kárpát-medencébe), ahol a császár idejében „ma is laknak”. Ennek azonban ellentmond a következő állítás: az említett földet, ahol a magyarok a császár idejében letelepedtek, „a folyók fenti elnevezése szerint nevezik”. E kijelentés, tegyük fel, a 38. fejezet 66–71. sorára hivatkozik, ahol a besenyők Dnyeper–Szeret közötti lakóhelyéről esik szó. Igen ám, de a császár nem nevezi meg e területet, csak az ott kanyargó folyók nevét sorolja fel (Baruch, Bug, Trullos, Prut, Szeret). KONSTANTINOS idejében e területen a besenyők laktak, nem a magyarok. A tudósítás utolsó mondata a magyarok korábbi lakóhelyére, „Etelközre” – a Volga és az oghuzok birtokhatára (az Urál folyó) közötti tartományra – hivatkozik. A besenyők azonban nem „mostanában”, vagyis a császár idejében laktak ott, hanem a 840. évtől a 890–895. évig.

Vélekedésünk szerint a 38–40. fejezet szövegét a császár a következő események hézagos ismerete nyomán szerkesztette, gyúrta össze.

– A kazáriai államcsíny, illetve a judaista államvallás bevezetése okán a Don, a Kubány, a Kuma és a Manyics lapályán élő keleti bolgárok (ötogurok, besogurok) közül a 837. év táján kiszakadt három (négy) törzs: Nyék, Megyer és Kürtgyarmat. Csatlakozott hozzájuk a nevezett terület keleti felében élő szabarok közül négy törzs, mégpedig Tarján, Jenő, Kér és Keszi. Az ötogurok és a szabarok említett csoportjait vélhetően házassági kapcsolatok kötötték szorosabban egymáshoz. Elhagyván lakóhelyüket, nevezettek elszakadtak a Kazár Birodalomtól.

– A hét szövetséges törzs „Etel és az Oghuzok”, vagyis a Volga és az Urál folyó között, a Szamara folyótól délre foglalt magának szállásterületet. Vezetőjüknek (boyla, ügyekező) a törzsek vezérei közül ELEVEDET, az óbolgár fejedelem, ATTILA leszármazottját, a Turul nemzetség ivadékát választották. Három évig szövetségesei voltak a kazároknak, s e köteléket házassággal is megerősítették.

– A Szir-darja alsó szakaszától, illetve az Aral-tó vidékéről elűzött besenyők a 840. év táján nyugat felé törtek. Harcba keveredtek a kazárokkal, és legyőzötven a Volga és az Urál folyó között telepedtek le. Szembekerültek a helyben lakó magyarokkal, s megverték őket. A vereség nyomán a magyarok népessége kettészakadt. A szabarok, vélhetően a Keszi törzs egy része visszatért a Keleti-Kaukázus északi előterébe. A magyarok nagyobb része átkelt a Szamarán, és a Cseremsan folyóig foglalt magának területet. A kazárok ez időben megerősítették a szövetséges szerződést magyarjainkkal, akik ekkortájt emelték maguk fölé ÁLMOST, ELEVED fiát, a nép első fejedelmét. Pogány (szkíta) szokás szerint vérrel megpecsételt szerződést kötöttek, s magukat a szkíta Mag istenség, illetve vezérlő törzsük megszólítása (Megyer) nyomán magyaroknak nevezték.

– A 850. év táján magyarjaink szálláshelyük elhagyása mellett döntöttek. A nép nagyobb része, a kelet-európai erdőövben vándorolva, a Kárpát-medencébe költözött. A népesség kisebb része helyben maradt, és később a Belaja folyó síkját szállta meg. E baskír-magyarok ma baskortnak nevezik magukat.

– A 890. esztendő táján a kazárok és az oghuzok szövetsége elűzte a besenyőket a Volga és az Urál folyó közéről. A besenyők 890–895. között a Dnyeper és a Szeret közötti pusztára költöztek.

A 895. évi balkáni hadjáratot magyarjaink már új hazájukból indították. Bizánc, illetőleg VI. LEON megbízottja, NIKETAS SKLEROS, és a magyarok főemberei, ÁRPÁD és KUSANES (KUSÁNY) – az ótörök *kus* jelentése keselyű – az Al-Dunánál, talán a Vaskapu alatt találkoztak (a 894. vagy a 895. évben), s kötöttek szövetséget a bolgárok ellen.

Az *Annales Fuldenses* 895., illetve 896. évi bejegyzése a szóban forgó viszálkodásról ekként ad hírt.

Az avarok megtámadták a bolgárok határait, de azok megelőzvéen őket seregük nagy részét megsemmisítették.

Ugyanabban az évben [895.] a görögök békét kötöttek a magyaroknak [ungari] nevezett avarokkal. Ezt szövetségeseik, a bolgárok gonoszáságnak tekintve ellenséges haddal felkeltek ellenük, és egész területüket pusztítva a konstantinápolyi kapuig üldözték őket. Ezt megbosszulandó a görögök hajóikat raraszul az avarok elé küldték, és átszállították őket a Dunán a bolgárok országába. Az átszállítottak a bolgárok népét erős sereggel megtámadva, nagy részüket legyilkolva a halálba küldték. (Az idézett mondatokat GÉCZI LAJOS fordította.)

E tudósítással kellene valahogy összhangba hozni KONSTANTINOS jelentésének (40. fejezet) vonatkozó részleteit. Kihagyva – mint alig hihetőket – a bese-nyőkre hivatkozó állításokat.

Magyarjaink első – úgy tűnik, önálló – vállalkozása balul ütött ki. Második alkalommal viszont, most már szövetségben Bizánccal, elverték a port a bolgárokon, megszorogatóván uralkodójukat, I. SIMEONT is.

AHMAD IBN FADLAN utazása során találkozik a Volga vidékén visszamaradt magyarokkal (922.), kiket a török népek közé sorol, és bāšgird névvel illet. Nevezettek ez időben a Szamara és a Cseremsan folyó közötti pusztán laknak.

Az 1235. év telén IULIANUS barát eljut a volgai bolgárok fővárosába. Itt egy magyar asszonytól megtudja, hogy kétnapi járóföldre megtalálja a keresett magyarokat. Szerzetesünk az Etil (Volga) mellékén rájuk is akad, talán csak egyik csoportjukra. A derékhad ez idő tájban alighanem a Belaja folyó mellékén él.

Források

ÁDÁM, L. (2020): *Finnugor. Rokonság vagy hasonlóság?* Budapest.

ÁDÁM, L. (2021a): *Finnugor. Elmélet vagy vélelem?* Budapest.

ÁDÁM, L. (2021b): *Magyarok. A szkíták hihető története.* Budapest.

ÁDÁM, L. (2021c): *Az eltitkolt hunfalvyzmus.* Finnugor Gereben. Budapest.

AISZKHÜLOSZ in TRENCSENYI-WALDAPFEL, I. (1971): *Leláncolt Prométheusz.* Görög drámák. Diákkönyvtár. Budapest.

ALINEI, M. (2001). Un modello alternativo delle origini dei popoli e delle lingue europee: la “teoria della continuità”. Pp. 177–208. In MONDADORI, B. (ed.): *Le radici prime dell’Europa.* Gli intrecci genetici, linguistici, storici. Milano.

ANONYMUS in SZABÓ, K. (1860): *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről.* Pest.

APOLLONIOS RHODIOS in BECKIUS, CH. D. (1797): *Apollonii Rhodii Argonauticorum.* Libri quatuor. Volumen primum. Lipsiae.

Артамонов, М. И. (1962): *История хазар.* Ленинград.

AVENTINUS, I. in GUNDINGLIO, N. H. (1710): *Ioannis Aventini Annalium Boiorum.* Libri VII. Cum doctissimorum virorum quibuscumque editionibus collati, emendatius auctiusque excusi, Quibus eiusdem Aventini abacus simul ac per rarus Francisci Guillimani de Helvetia su rebus Helvetiorum tractatus. Lipsiae.

BAKAY, K. (1997): *Őstörténetünk régészeti forrásai.* I. [Miskolc.]

- BAKAY, K. ([1998]): *Őstörténetünk régészeti forrásai*. II. [Miskolc.]
- BAKAY, K. (2005): *Őstörténetünk régészeti forrásai*. III. Budapest.
- BALOGH, L. és KOVÁCS, SZ. (szerk.) (2015): Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 30. Budapest.
- BÁRCZI, G. (1951): *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest.
- BÁRCZI, G., BENKŐ, L. és BERRÁR, J. (1978): *A magyar nyelv története*. Budapest.
- BENDEFY, L. (1941): *Kummagvaria*. A kaukázusi magyarság története. Budapest.
- BENDEFY, L. (1942): *A magyarság kaukázusi őshazája*. Gyeretyán országa. Budapest.
- BENDEFY, L. (1945): *A magyarság és Középkelet*. Budapest.
- BENKŐ, L. (1980): *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemélei*. Budapest.
- BERECZKI, G. (1998): *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest.
- BUVÁRI, M. (2020): *Az ismeretlen magyar nyelv*. Őstörténeti töprengés szókincsünk összetétele alapján. (nyelvmuves.hu)
- CZEGLÉDY, K. (1985): Magyar őstörténeti tanulmányok. In SCHÜTZ, E. és APOR, É. (szerk.): *Budapest oriental reprints*. Series A 2 [3]. Budapest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1862): *A magyar nyelv szótára*. Első kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1864): *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1865): *A magyar nyelv szótára*. Harmadik kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1867): *A magyar nyelv szótára*. Negyedik kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1870): *A magyar nyelv szótára*. Ötödik kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1874): *A magyar nyelv szótára*. Hatodik kötet. Budapest.
- DIODOROS SIKELIOTES in BEKKER, I., DINDORF, L. et VOGEL, F. (1888): *Diodori Bibliotheca Historica*. Vol. I. Stutgardiae.
- DIONYSIOS O PERIEGETES in HOLSTEN, L. (1828): *Descriptio periegesis Dionysii*. In BERNHARDY, G: *Dionysius Periegetes*. Graece et Latine. Pars prior. Geographi Graeci minores. Volumen primum. Lipsiae.
- DUNLOP, D. M. (1967): *The History of the Jewish Khazars*. New York.
- FANCSALY, É. (2007): A magyar nyelv rokonsága. *Hungarológiai Évkönyv* 8 (1): 9–15.
- FEJES, L. (2010): *A szabályos hangmegfelelésekről*. (renhirek.blogspot.com)

- FODOR, I. (1975): *Verecke híres útján...* A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Budapest.
- FODOR, I. (2001): *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest.
- FODOR, I. (2009): Őstörténet és honfoglalás. In ROMSICS, I. (főszerk.): *Magyarország története*. [Budapest.]
- GADJIEV, M. S. (2021): Armenia and the Land of the Mazkut' (3rd–5th Centuries AD): Written Sources and Archaeological Data. *Electrum* 28: 207–119.
- GYÁRFÁS, I. (1870): *A jász-kunok története*. Első kötet: Az ősidőktől kezdve a magyaroknak Ázsiából kiindulásáig. ....884-ig Kr. u. Kecskemét.
- GYÁRFÁS, I. (1873): *A jász-kúnok története*. Második kötet: Kr. u. 884–1301-ig. Kecskemét.
- GYÖRFFY, GY. (1986): Julianus barát és Napkelet fölfedezése. *Magyar ritkaságok*. Budapest.
- HERODOTOS in GERÉB, J. (1892): Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Első kötet. I–III. könyv. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- HERODOTOS in GERÉB, J. (1893): Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Második kötet. IV–VI. könyv. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1862): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen quartum. Pars i. Σ–Ω. Ienae.
- HONTI, L. (2004): Mítoszok a magyar nyelv eredete körül. *Nyelvtudományi Közlemények* 101: 137–151.
- HONTI, L. (főszerk.) (2010): *A nyelvrokonságról*. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság. Budapest.
- HONTI, L. (2012): *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről*. Tények és vágyak. Budapest.
- HORVÁTH, Cs.-B. (2019a): Reconsidering the geographic origins based on the synthesis of archaeological and linguistic evidence and the newest results in genetics – A Finno-Scythian hypothesis. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Sciences* 5 (2): 41–70.
- HORVÁTH, Cs.-B. (2019b): Finnugor és szkíta eredet – egy és ugyanaz? *International Relations Quarterly* 10 (3–4): 1–9.
- KÁLTI, M. in GERÉB, L. (1993): Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. In TARJÁN, T. (szerk.): *Heti Klasszikusok*. Budapest.

- KÁROLI, G. (ford.) (1992): *Szent Biblia*. Azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Biblia: teljes szövegű adatbázis Károli Gáspár fordítása alapján. Elektronikus dokumentum. Budapest
- KERESZTES, L. és CSÚCS, S. (2006): A magyar nyelv eredete. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 139–148.
- KÉZAI, S. in SZABÓ, K. (1862): *Kézai Simon mester Magyar krónikája*. Pest.
- KISS, J. és PUSZTAI, F. (szerk.) (2003): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest.
- KLIMA, L. (1991): A magyar szókészlet finnugor elemei és az őstörténet. Pp. 362–368. In HAJDÚ, M. és KISS, J. (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest.
- KLIMA, L. (2018): *Magyar őstörténet – honnan hová?* (tudomany.hu)
- KLYOSOV, A. A. (2009): DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in the Y-Chromosome, Part II: Walking the Map. *Journal of Genetic Genealogy* 5 (2): 217–256.
- KLYOSOV, A. A. and ROZHANSKII, I. L. (2012): Haplogroup R1a as the proto Indo-Europeans and the legendary Aryans as witnessed by the DNA of their current descendants. *Advances in Anthropology* 2 (1): 1–13.
- KLYOSOV, A. A., TOMIZZOLI, G. T. (2013): DNA Genealogy and Linguistics. Ancient Europe. *Advances in Anthropology* 3 (2): 101–111.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. (1950): *Bíborbanszületett Konstantín*. A birodalom kormányzása. Budapest.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. and JENKINS, R. J. H. (1967): Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio. *Corpus fontium historiate Byzantinae*. Vol. I. Washington.
- KORYAKOVA, L. and EPIMAKHOV, A. V. (2007): The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages. In YOFFEE, N. (ed.): *Cambridge World Archaeology*. New York.
- KRISTÓ, GY. (szerk.) (1995): A honfoglalás korának írott forrásai. *Szegedi Középkortörténeti Könyvtár*. 7. Szeged.
- LECOQ, P. (1997): *Les inscriptions de la Perse achéménide*. Traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen. Paris.
- LONG, G. (1854): Cha'lybes. P. 602. In SMITH, W. (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. I. Abacenum–Hytnis. London.
- MALLORY, J. P. (2001): Gli Indoeuropei e i popoli delle steppe: il modello della sostituzione della lingue. Pp. 138–164. In MONDADORI, B. (ed.): *Le radici prime dell'Europa*. Gli intrecci genetici, linguistici, storici. Milano.

- MALLORY, J. P. and ADAMS, D. Q. (eds) (1997): *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London and Chicago.
- MATICSÁK, S. (2018a): Hunok legyünk vagy maradjunk finnugorok? *Debreceni Szemle* 2: 192–203.
- MATICSÁK, S. (2018b): „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről. *Debreceni Szemle* 3: 240–257.
- MIKOS, É. (2013): Hiányzó hősköltészet – amatőr műltszemlélet. Folklorisztikai tanulmány a tudományos dilettantizmusról. *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* 30: 197–234.
- MOLNÁR, F. (2005): A legkorábbi magyar szövegelemek. Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia. Agatha XVIII. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Klasszika-filológiai Tanszék. *Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok* 8. Debrecen.
- NÉMETH, E. és VIGH, J. (2021): Párhuzamok és paradoxonok az uráli nyelvű népek populációgenetikai és nyelvi kapcsolatrendszerének összehasonlítása során. *Anthropologiai Közlemények* 62: 21–55.
- OLASZ, J., SEIDENBERG, V., HUMMEL, S., SZENTIRMAJ, Z., SZABADOS, GY., MELEGH, B. and KÁSLER, M. (2019): DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11: 1345–1357.
- PAULER, GY. és SZILÁGYI, S. (szerk.) (1900): *A magyar honfoglalás kútfoi*. A honfoglalás ezredéves emlékére. Budapest.
- PHILLIPS, E. D. (1968): Saneunos the Scythian. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 9 (4): 385–388.
- PLINIUS, C. in MAYHOFF, K. F. TH. (1906): *C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII*. Vol. I. Libri I–VI. Lipsiae.
- PUSZTAY, J. (2020): A magyar nyelv eredetéről – másképp. Pp. 273–284. In NEPARÁCZKI, E. (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai 20. Budapest.
- RÉDEI, K. (1998): *Őstörténetünk kérdései*. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest.
- RÉDEI, K. (2003): *Őstörténetünk kérdései*. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. 2., bővített kiadás. *Magyar őstörténeti könyvtár* 18. Budapest.
- RÓNA-TAS, A. (1978): A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Budapest.

- ROZHANSKII, I. L. and KLYOSOV, A. A. (2012): Haplogroup R1a, its subclades and branches in Europe during the last 9000 years. *Advances in Anthropology* 2 (3): 139–156.
- SÁNDOR, K. (2011): *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Budapest.
- STEPHANOS BYZANTIOS in MEINEKE, A. (1849): *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*. Tomus prior. Berolini.
- STRABON in KRAMER, G. (1847): *Strabonis Geographica*. Volumen II. Berolini.
- SZABÓ, K. (1873a): *Szabó Károly kisebb történelmi munkái*. Első kötet. Budapest.
- SZÉKELY, L. (2006): Csalás, tréfa, hamisítás és elfogultság a tudományban. *Világosság* 3: 67–90.
- SZILÁGYI, N. S. (1999): A szent mókus, avagy a módszer buktatói. Pp. 345–365. In POZSGAI, P. (szerk.): *Tűzcsiholó*. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Táton, Budapest.
- TÓTH, S. L. (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*. (A magyarság a 9–10. században.) Szeged.
- VÁMBÉRY, Á. (1870): Magyar és török–tatar szóegyezések. *Nyelvtudományi Közlemények* 2 (1–2): 109–189.
- VÁMBÉRY, Á. (1882): *A magyarok eredete*. Ethnologiai tanulmány. Budapest.
- VÁMBÉRY, Á. (1914): *A magyarság bölcsőjénél*. A magyar–török rokonság kezdete és fejlődése. Budapest.
- VÉR, Á. (2018): Az Újasszír Birodalom keleti tartományai. In CSABAI, Z. (szerk.): *Ókor – Történet – Írás*. 6. Pécs–Budapest.
- VERES, P. (1997): *A honfoglaló magyarok életmódjának vitatott kérdései*. Honfoglalás és nyelvészet. Budapest.
- WIJK, K. (2008): Where did European men come from? *Journal of Genetic Genealogy* 4: 35–85.
- XENOPHON in DINDORF, L. (1855): *Xenophontis Expeditio Cyri*. Editio secunda auctior et emendatior. Oxonii.
- XENOPHON in FEIN, J. (1979): *Kürosz nevelkedése*. Anabázis. [Budapest.]
- ZAICZ, G. (főszerk.) (2021): Etimológiai szótár. Magyar szavak és todalékok eredete. Második, javított, bővített kiadás. *A magyar nyelv kézikönyvei* 12. Budapest.
- ZIMONYI, I. (2012): *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Elméletek az újabb irodalom tükrében. Szeged.